

Sefardi u Bosni i Hercegovini : doprinos razvoju kulture i pismenosti

Sephardic Jews in Bosnia and Herzegovina : contribution to cultural and literacy development

Biljana Zarić Nacionalna i univerzitetna biblioteka

Bosne i Hercegovine

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

biljanaz@nub.ba

Sažetak

Sefardi dolaze sa krajnjeg zapada Evrope, sa Pirinejskog poluotoka gdje su do tada živjeli i gdje je njihov duhovni život bio u punom razvoju. Pojavom inkvizicije u hrišćanstvu, Jevreji bježeći, raseļjavaju se svuda po svijetu, pa tako u 16. stoljeću dolaze i u Bosnu. U Sarajevu se nastanjuju u takozvanoj „Velikoj avliji“, a sa povećavanjem broja članova zajednice grade se i hramovi, organizuju škole. Najpoznatija djela jevrejske kulturne baštine su: Pinkas; Ljekaruše; Sarajevska hagada; Sarajevska megilla. Značajniji društveni razvoj i kulturne promjene uslijedile su u 19. stoljeću kada se osnivaju kulturno-umjetnička društva i kada počinje izdavanje prvih časopisa. Sefardi su živeći na ovom tlu uspjeli sačuvati svoje običaje i posebnost, ali istovremeno se i prilagoditi običajima i načinu života društva u kojem su živjeli.

Ključne riječi: *bh. Sefardi, „Velika avlija“, dokumentarna baština, jevrejska društva u BiH*

Abstract

Sephardic Jews come from deep European west, from Pyrenees where they lived by then and where their spiritual life was in full development. Jews escaped and scattered to all parts of the world with appearance of Inquisition in christian times and so, in the 16th century, they arrived in Bosnia. In Sarajevo, they settled in so called "Velika avlija" (Great courtyard) and with growing the number of their community members, temples were being built and schools were founded. Pinkas, Jewish remedy books (Ljekaruše), Sarajevo's Haggadah, Sarajevo's Megillah are the most famous works of Jewish cultural heritage. More important social development and cultural changes followed in the 19th century when cultural and artistic groups were founded and when the first periodicals were edited. Sephardic Jews succeeded living here to preserve customs and particularity, but at the same time they adapted themselves to customs and way of life of the society where they lived.

Keywords: *BH Sephardic Jews, "Velika avlija", documentary heritage, Jewish societies in B&H.*

Uvod

Ime S'farad na hebrejskom znači „zapadna zemlja“, pa zbog toga jevrejska tradicija stalno nastoji da poistovjetiti ime Sefard sa krajnjim zapadom Evrope, odnosno Pirinejskim poluotokom koji su Jevreji nastanjivali već od davnih vremena. Ovdje su ih zatekle rimske legije koje su 197. god. p.n.e. stalno naselile ovo područje i tu organizovale rimsku provinciju Hispaniu. Rimske legije su sa sobom donijele latinski jezik, svoju kulturu i običaje. Jevreji su kao i svuda gdje su se nastanjivali prihvatili dio kulture i običaja naroda sa kojim su živjeli, pa su tako prihvatili i latinski jezik koji se govorio na tom prostoru. Oni su pratili rimske legije, dijelom kao borci, a najčešće kao trgovci kroz sve zemlje i provincije gdje su Rimljani podizali svoje kolonije.

Dolaskom Arapa, njihovim osvajanjem i vladavinom ovim prostorom od 711. god. počinje sjajni period arapsko-jevrejske kulture, pa je istorija Jevreja u arapskoj Španiji ispunjena najsajnijim stranicama cjelokupne jevrejske kulture. Tu je pored arapske kulture jevrejski duhovni život došao do svoga vrhunca, tada je u Španiji bilo i visokih jevrejskih škola u kojima su jevrejski naučnici izučavali Talmud i Toru i ostalu jevrejsku literaturu i stvarali nova značajna djela jevrejske duhovnosti. Ovakav razvoj traje sve do Reconquiste kada počinje ponovno osvajanje Pirinejskog poluotoka od strane hrišćana. Uticaj katoličke crkve postaje sve značajniji sa jačanjem političke moći kraljeva sa sjevera, a tendencije koje je tadašnje katoličanstvo nosilo sa sobom, neprihvatanje drugačije misli kulture i običaja postajale su sve naglašenije.

Katolička inkvizicija osnovana je 1480. god. i tada počinje intenzivan progon Jevreja iz Španije. Po nalogu španskog kralja Ferdinanda i kraljice Izabele, Tomas Torkvemada, veliki inkvizitor, izdao je naredenje u martu 1492. god. da svi Jevreju moraju u roku od tri mjeseca napustiti Španiju. Prisiljeni da napuste Španiju oni traže nova obitavališta i uglavnom morskim putevima upućuju se prema Portugalu, Maroku, Holandiji, Francuskoj Italiji i Turskoj. Turski sultan Bajazit i njegovi nasljednici Selim I i Sulejman II širom otvaraju vrata svoje države izbjeglicama iz Španije sa osobitom naklonošću, pa izdaju naredbu da se svugdje u njihovom carstvu izade u susret Jevrejima i da im se dozvoli slobodno naseljavanje gdje god to žele. Svojom marljivošću, stručnošću i iskustvom sticali su povjerenje nove sredine gdje god su dolazili, ali žalost za izgubljenom domovinom ostaće zauvijek prisutna među Sefardima.

Sefardi u Bosni

Sefardi u Bosnu i Sarajevo dolaze u 16. st., s jedne strane preko Soluna, Bitolja, Carigrada i Sofije, a sa druge preko Padove, Venecije, Zadra, Splita i Dubrovnika.

U početku su dolazili u manjim grupama, samo po nekoliko porodica, proučavajući ljude i životne prilike u sredinama u koje su dolazili. Pokušavali su da stvore egzistenciju na novim prostorima i kada bi u tome uspjeli, kada bi bili sigurni da neće biti napadani i proganjani pozivali su svoje rođake i familiju da dođu. Prvi zvanični podaci o njihovom dolasku u Bosnu nalaze se u siđzilu sarajevskog suda iz 1563. god. gdje je zabilježeno da je jedna jevrejska porodica živjela u Sarajevu, a pretpostavlja se da ih je bilo i više, te 1565. god. osnivaju svoju opštinu, pa se ta godina uzima kao zvanični datum njihovog naseljavanja u Bosnu. Jevrejska opština je centralna ustanova koja okuplja sve Jevreje, pa je ona čvrsta spona između svih pripadnika toga naroda. U okviru opštine odvija se rad socijalnih, humanitarnih i karitativnih ustanova.

Kada su Jevreji iz Španije došli u naše krajeve oni su se razlikovali od Jevreja starosjedilaca kojih je bilo vrlo malo. Razlikovali su se po kulturi, obrazovanju, jeziku, običajima i obredima. Španjolski Jevreji kulturno jači postepeno su asimilirali starosjedioce i zajedno sa njima stvaraju posebnu religiozno-etničku grupu sefardskih Jevreja koja će se služiti španjolskim idiomom kao svojim maternjim jezikom. Čuvajući svoje običaje i druge osobenosti došljaci se brzo prilagođavaju široj zajednici. Primaju mnoga njena obilježja počevši od nošnje, jezika, imena, nadimaka, titula itd. Uče jezik svoje nove domovine i lojalno se odnose prema stanovništvu i vlasti pa stiču slobodu kretanja i rada. Ubrzo došljaci svoju staru nošnju, trouglasti šešir, dugi kaput, kratke hlače i čarape do koljena napuštaju i zamjenjuju novom, odnosno uobičajenom bosanskom nošnjom.

Sefardi su u velikom broju pristizali u Sarajevo, pa je tako rumelijski beglerbeg Sijavuš-paša dao da se izgradi 1581. god. Sijavuš-pašina daira ili u narodu poznata kao „Velika avlija“, dok su je sarajevski Sefardi jednostavno nazivali „il Kortidžo“ što znači „mali han“.

Život u „Velikoj avliji“

„Velika avlija“ je zauzimala površinu od 2200 kvadratnih metara i nalazila se na prostoru oko današnjeg hotela „Evropa“. Ovaj han je Siavuš-paša dodijelio Jevrejima uz uslov da plaćaju stalnu godišnju režiju i dozvolio im je da kraj hana sagrađe i jednu sinagogu. Ovo obitavalište nije bilo vrsta geta u evropskom smislu te riječi jer se vrata „Velike avlije“ nisu nikada zatvarala. U „Velikoj avliji“ živjela je mahom sirotinja, dok su bogatiji stanovali u mahalama izvan „Avlije“

Porodični život kod Jevreja bio je vrlo razvijen, pa su se sve manifestacije individualnog i kolektivnog života odvijale u kući i unutar „Velike avlije“. Malo se u ono doba hodalo po gradu uglavnom zbog nesigurnosti i straha da ne bi bili napadnuti, što nije bio običaj samo kod Jevreja nego i kod ostalih tadašnjih stanovnika Sarajeva. Poslije zatvaranja radnji odmah se odlazilo kući, a za vrijeme dugih zimskih noći išlo se na sijela i u posjete susjedima.

Koliko god su predstavljali svijet za sebe Jevreji su u isti mah bili i sastavni dio naše opšte zajednice.

Jevrejski hramovi su podizani kada se ukazivala potreba za njima a najčešće je to bilo kada se članstvo Jevrejske opštine umnožavalo. Od njihovog dolaska u Sarajevo pa do Drugog svjetskog rata bilo je više jevrejskih hramova, sinagoga. U jevrejskoj istoriji hramovi su imali specifičnu ulogu i značenje. Hram nije bio samo mjesto molitve i vjerskih obreda, već se svaka radost i žalost zajednice kao i svaki događaj od većeg značaja, manifestovao u hramu gdje je i obilježen. Tu se osim vjere gajila i nauka, to su bila mjesta gdje se izučavalo humanizam, moral i etika. Prvi hram je izgrađen kad i „Velika avlija“ i izgorio je kada je Sarajevo teško stradalo za vrijeme opsade Eugena Savojskog 1697. god.

Jeveji su ponovo dobili dozvolu da izgrade hram 1746. god. na istom mjestu, ali je i ovaj hram izgorio u jednom od požara koji su u Sarajevu u to doba bili česti, pa je tek 1882.god. sagrađen hram pod nazivom „El kal grande“. U Sarajevu su kasnije izgrađeni i hramovi „El kal di la Bjelava“, a zatim „El kal di Mači Bohor“ i „El kal di lus mudos“ koji danas ne postoje. Kada se broj Jevreja poslije Prvog svjetskog rata naglo povećao donijeta je odluka u Sefardskoj opštini za izgradnju velikog novog hrama koji je i izgrađen 1930. god. u maurskom stilu.

Za razliku od Sefarda koji su nastanjivali uglavnom istok, Aškenazi su Jevreji porijeklom iz evropskih zemalja koji su u većem broju došli u Bosnu sa dolaskom austrougara. Zbog povećanja njihovog broja, ukazala se potreba i u Sarajevu je 1902. god. izgrađen aškenaski hram i to je danas jedini hram koji u Sarajevu i Bosni i Hercegovini služi svojoj namjeni.

Rabini, jevrejski sveštenici su mahom bili učeni ljudi. Njihov rad je mnogostruk i zato vrlo odgovoran. Oni su bilili učitelji, savjetnici, pisci knjiga, tumači i primjenjivači zakona, predstavnici naroda pred državnim vlastima, istinski i pravi poslanici i branioci naroda. U svojim propovijedima naglašavali su najljepše misli iz jevrejske nauke i morala. Rabini su bili inicijatori najznačajnijih pitanja u jevrejskim opštinama i sudije, sudili su po jevrejskim vjerskim zakonima. Sarajevski rabini su bili savjest sredine i njen regulator. Oni su svojim autoritetom opravdavali povjerenje koje im je poklanjano.

Jevrejska djeca sticala su obrazovanje i znanje u „Meldaru“ što je bila niža osnovna škola, te „Talmudu Tori“ što je bila viša vjerska škola i u „Ješivi“ višoj školi koja je pripremala rabine.

U meledaru su djecu osim čitanja i pisanja raši pismom učili i osnove računa. Ove škole su bile veoma nalik na stare mektebe. Škola je počinjala sa radom prvi dan nakon Roš Hašane, a kada je muško dijete prvi put polazilo u školu u kući je bilo malo slavlje. Škole su bile dobro organizovane. Postojala su dva nadzorna odbora koje je postavljala Opština: parnasim, nadzorni odbor koji je bio nadzor nad đacima i mišadlim, nadzorni odbor koji je bio nadzor nad profesorima.

U višoj školi Talmud Tora u kojoj su se izučavala religijska filozofska i ostala znanja ukazala se potreba za poznavanjem jezika domaćeg stanovništva, pa je 1894. god.

primljen učitelj za „zemaljski jezik“ i od tada se učio i bosanski jezik.

Svi muškarci među jevrejima su bili pismeni, ali su žene uglavnom bile nepismene. Neke jevrejske djevojke, kasnije u 19. st. mogle su pohađati privatnu školu Stake Skenderove, ili školu časnih sestara, ali one uglavnom nisu školovane sve do novijeg perioda.

Čuveni rabin David Pardo osnovao je „Ješivu“, višu talmudsku školu 1768. god. Ova škola je predstavljala neku vrstu škole i diskusionog kružoka i pripremala mlade rabine.

U Sarajevu je 1861. god. otvorena ruždija, pa su nju takođe pohađala neka jevrejska djeca koja su po završetku škole mogla stupiti u državnu službu.

JEZIK, PISMO I RUKOPISI

Jevreji su dolazeći u naše krajeve iz Španije donijeli sa sobom dva jezika i dva pisma, hebrejski jezik (ivrit) i španjolski jezik (ladino). Ladino jezik je tokom vremena poznat pod raznim imenima „džudesmo“, „romanse“, „šanjolit“. Izraz ladino dali su jeziku sami Sefardi da bi ga razlikovali od hebrejskog. Pisani ladino jezik razlikuje se od govornoga, koji je bio u svakidašnjoj upotrebi. Rječnik pisanog jezika je bogatiji i sadrži više riječi španskog jezika nego govorni jezik u koji se sve više uvlače riječi tuđeg porijekla. U pisanim tekstovima jezik je biran, čist i pridržava se svih pravila fonetike i sintakse književnog jezika. Rukopis kojim su se Sefardi služili ne razlikuje se mnogo od štampanih raši slova. Prvi sačuvani rukopis je dekret datiran 1768. god. kojim se imenuje za glavnoga rabina poznati jevrejski učenjak David Pardo. Njemu se ovim dekretom priznaje iurisdictio, pravo da kroji pravdu po jevrejskom vjerskom zakonu. Ugledne ličnosti, njih oko 50, svojim potpisima potvrđuju ovaj dekret. Ovi potpisi su paleografski veoma zanimljivi.

Pinkas

Pinkas ili pinakes je vodila svaka Jevrejska opština. U pinkasu se bilježio svaki događaj od važnosti za Opštinu. Pinkas je ujedno i ne samo hronika Jevrejske opštine nego i svih njenih institucija: humanitarnih, vjerskih i prosvjetnih koje su djelovale unutar Opštine. Iz glavnog pinkasa razvijale su se kasnije razne vrste opštinskih administrativnih knjiga. Iz Pinkasa se mogu saznati mnoge pojedinosti o životu Jevreja ne samo u Sarajevu, nego i u drugim bosanskim mjestima, gdje su živjeli. Zna se da su u Jevrejskoj opštini postojala dva pinkasa. Prvi je obuhvatao period od 1720 – 1810. god., a drugi od 1830 – 1888. god. Oba su vođena na ladino jeziku, a pisana raši pismom. Prvi je bio važniji, iako u knjizi nije bilo ustaljenog hronološkog reda i sistema u izlaganju materije, a obilovao je tačnim i vjerodostojnim činjenicama. Prvi najstariji pinkas je izgorio u jednom od mnogobrojnih sarajevskih požara. Drugi pinkas je uveo haham Cevi Isak 1725. god. i njega su u Drugom svjetskom ratu odnijeli Nijemci i on nikada nije pronađen.

Pored pinkasa svaka Jevrejska opština morala je da vodi i matične knjige. Ove knjige su ujedno i najstarije opštinske knjige. One su sadržavale knjige rođenih, vjenčanih i

umrlih članova. Ove knjige su većeg formata, vrlo tvrdih, često kožnih korica i od debelog papira. One su bez greška i ispravaka, u početku su pisane na hebrejskom i ladino jeziku, raši pismom, a kasnije na domaćem jeziku.

Ljekaruše

U biblioteci Jevrejske opštine u Sarajevu sačuvane su dvije ljekaruše. Jedna je iz 1820. god., a druga iz 1840. god. One sadrže nazive lijekova i upute kako se spravljaju, u njima su dati i recepti kada će se i kako lijek upotrijebjavati. Pisane su rukom na ladino jeziku, raši slovima, kurzivom. Ljekaruša iz 1820. god. sadrži 20 listova, a ona iz 1840. god. 63 lista. U ljekarušama ima dosta stranih riječi, turskih, talijanskih, latinskih i hebrejskih, zbog toga što su se prilikom sastavljanja koristili razni medicinski izvori na tim jezicima. Ne znaju se autori ovih ljekaruša, ali se zna da na njih nisu imale uticaja ljekaruše bosanskih franjevaca već su one ponikle u sefardskoj sredini.

Sarajevska Hagada

Hagada je hebrejska riječ, a agada aramejska i obje se upotrebljavaju za oznaku istog pojma i sadržaja. To je zbirka priča ili istorijsko kazivanje legendi. U hagadama ima stihova, kao i nekih molitava koje su se kazivale prilikom Pesaha. U jevrejskoj istoriji napisano je mnogo hagada i često su one imale lokalni karakter i značenje, jer su opisivale neke događaje iz sredine gdje su Jevreji živjeli i postupke prema njima.

Sarajevska hagada je naročito poznata. Ovo jedinstveno djelo odlikuje se po ljepoti originalnih ukrasa i ilustracija i nadmašuje sve do sada ilustrovane hagade svijeta. Raskošni ornamenti inicijala i boje koje se prenose kroz čitavu knjigu niko još nije postigao. Rukopis Sarajevske hagade nastao je u Španiji u drugoj polovici 14. st. U Sarajevo je taj jedinstveni primjerak došao iz Barcelone preko Rima i Venecije. Umjetnik je nepoznat, ali njegovo djelo nema premca. Boje i ornamenti su odraz jedne divne koloritne ljepote koja ne zna za vijekove niti istorijske peripetije. Sarajevska hagada je odraz velike kulture sefardske zajednice koja ima svoju duboku istorijsku osnovu i čvrstu vezu u tradiciji. Umjetnik svojim likovnim jezikom preko boja i oblika dolazi do harmonije. On je uspio da jevrejsku tradiciju ukrasi karakteristikama vremena u kome je Sarajevska hagada nastala. Danas se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Sarajevska Megila

Kod sefardskih jevreja bio je dobro poznat i vrlo popularan spis pod imenom Sarajevska megila. Ovaj spis je prije Drugog svjetskog rata svake godine čitan na nekoliko dobro organizovanih i posjećenih skupova sarajevskih Jevreja. Vlasnik Sarajevske megile bio je Rafael Atijas Zekić koji je bio blagajnik kulturnog društva „La Benevolencija“. Autor Sarajevske megile je Moše Atijas Rafajlović. To je istorijska priča na španjolskom jeziku, u kojoj se prikazuje istorijski događaj iz naših krajeva. Ova priča poznata pod imenom Sarajevska megila pisana je na španjolskom, tj. ladino jeziku na pismu raši i nije štampana već je sačuvana u originalnom rukopisu.

JEVREJSKA DRUŠTVA U BIH

Sa Berlinskim kongresom 1878. god došla su i nova vremena, nova evropska uprava u Bosni i Hercegovinu, potpuno različita od prethodne. Dolaskom nove uprave Sefardi približe upoznaju svoju braću Aškenaze i uskoro ih počinju slijediti. Počinju se intenzivnije školovati, te razvijati i potpomagati kulturu. U novim uslovima zajednica se snašla i u njoj se skladno razvijao kulturni život. Konac 19. i početak 20. st. bio je doba intenzivnog sakupljanja sefardskog usmenog blaga, razvoja sefardskih kulturnih društava i doba razvoja izdavaštva i periodike.

Prve jevrejske knjižare u Bosni i Hercegovini i Sarajevu počinju se javljati tek okupacijom Austro-Ugarske. Dozvolu za otvaranje knjižare bilo je teško dobiti. Danijel Kajon, sefardski knjižar i štampar traži specijalnu dozvolu 1901.god. za izdavanje književnog časopisa „La Alborada“. U to doba u Sarajevu su bile poznate i dobro uređene jevrejske knjižare: Avrama Altarca; Bernarda Buhvalda; Avrama Kapon; Simana Katana; Danijela Kajona; Leona Ozme itd. Štamparije su imali: Danijel Kajon; Albert Kajon; Josip Bretler; Bernard Buhvald i Morica Papo.

Krajem 19. st. javljaju se i prvi sefardski časopisi i na našem području. U prvo vrijeme ova glasila su štampana raši pismom, a sadržavala su priloge na hebrejskom i ladino jeziku. Kasnije se javljaju glasila štampana latinicom, koja su sadržavala priloge na srpskohrvatskom i jevrejskošpanjolskom jeziku. Ovakvi listovi su izlazili u Sarajevu između dva rata.

Sefardska periodika je zanimljiva ne samo zbog jezika i pisma, već i zbog toga što sadrži niz dragocijenih informacija o načinu života sefardskih zajednica, o njihovom odnosu prema okolini i njoj kulturi, o njihovim običajima vjerovanjima i svakodnevnim aktivnostima, koje su upravo u vrijeme razvoja periodike prolazile kroz radikalne promjene svoga položaja u Bosni pa i na Balkanu.

Ovaj period prati i razvoj kulturno-umjetničkih društava, kod svih naroda na Balkanu, pa tako i kod Jevreja. Društva su podupirala i pomagala Jevrejima da nađu svoje mjesto u novom društvu, novom načinu života. Kulturno-umjetnička društva počinju sa radom krajem 19. i početkom 20. st. kada se razvija više različitih društava, sa različitim ciljevima, od kojih ćemo pomenuti samo nekoliko najvećih i najznačajnijih.

La Benevolencija

Ovo najveće i najznačajnije jevrejsko društvo osnovano je 12. januara 1892. god. kada je sačinjen i potpisan prvi zapisnik o osnivanju društva. Prvi predsjednik društva bio je Izahar Z. Danon, potpredsjednik Avram Sadić Levi, a tajnik Bernard Pinto, dok je blagajnik bio Ašer Alkalaj. Program ovog društva se prilagođavao potrebama i zahtjevima vremena, pa je La Benevolencija bilo lokalno društvo sa humanitarno-karitativnim ciljem čije je djelovanje u početku bilo okrenuto samo Jevrejima Sarajeva, a kasnije, iza 1908. god. njihov rad se proširuje na svo jevrejsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini.

Članovi ovog društva spremno prihvataju zadatak da školuju mlade, talentovane Sefarde, pa tako nastaje krug

mladih intelektualaca sa akademskim kvalifikacijama. Društvo je potpomagalo školovanje srednjoškolske omladine, koju je kasnije slalo i na studije u Beč, Grac i Prag. „La Benevolencija je uočila potrebu stvaranja prosvjetnog kadra iz redova Jevreja. Pravilnim usmjeravanjem svoje prosvjetne politike, stipendirajući one koji su izučavali škole za prosvjetna zanimanja stvoren je pozamašan broj prosvjetnih radnika i među Jevrejima.

„La Benevolencija“ je forsirala:

- stipendiranje đaka
- izdavanje udžbenika
- osnivanje jedne izdavačke ustanove koja će izdavati prevode najpoznatijih jevrejskih autora
- izdavanje riječnika i gramatike hebrejskog jezika

Od 1923. – 1933. god. ovo društvo je izvršilo fuzionisanje i integraciju velikog broja jevrejskih društava sa istim ciljevima i postalo opšte jevrejsko i centralno reprezentativno društvo svih Jevreja u Bosni i Hercegovini.

Tridesetogodišnjica društva proslavljena je sa velikim publicitetom, a Spomenica koju je uredio Stanislav Vinaver izašla je 1924. god. Pored prosvjetno – izdavačke djelatnosti pokrenuli su inicijativu za osnivanje teološkog seminara, za pravljenje rječnika i gramatike hebrejskog jezika, te tečaja za vaspitanje Jevreja u poslovima javne uprave. Društvo je osnovalo svoju biblioteku, a pored toga članovi su sistematski radili na prikupljanju sefardskog folklor. Biblioteka je imala knjige iz oblasti beletristike, nauke, filozofije i književnosti. Sakupljali su i ono što je pisano o Jevrejima na raznim jezicima, kao i knjige vezane za Sefarde pisane na hebrejskom i ladino. Društvo se javlja i kao izdavač nekoliko vrijednih knjiga kao npr.: Spomenica La Benevolencije, Godišnjak Spomenice, a vrlo je značajno pomenuti Knjigu o Jevrejima, rad profesora Jorja Tadića u čijoj je izradi društvo vrlo aktivno sudjelovalo, pa su organizovali akciju da se veliko blago istorijske građe o Jevrejima koje se nalazi u Dubrovačkom državnom arhivu počne istraživati i proučavati. U dogovoru sa upravnikom Državnog arhiva u Sarajevu Branimirom Truhelkom priložili su veću sumu novaca za nabavku foto aparature da se građa može snimati i umnožiti dokumenti, koji su bili važni za dalji istorijski i naučni rad.

Djelovanje društva prestaje 1941. god. Ovo društvo ostavilo je ogroman trag ne samo u jevrejskoj kulturi Bosne i Hercegovine, već i u našoj cjelokupnoj društvenoj zajednici. Ono je prije svega podiglo prve generacije školovanih ljudi, koji su se po završenom studiju vraćali u svoje matične sredine i ugrađivali u njih svoja napredna shvatanja i iskustva i bili onaj neophodni zamajac društvenog razvoja.

La Lira

Na drugom mjestu po značaju u Bosni i Hercegovini je kulturno umjetničko društvo La Lira. Ovo društvo osnovano je 1901. god. kao sefardsko društvo za njegovanje svjetovne i sinagogalne muzike i pjesme. Okupilo je sve Jevreje iz Sarajeva bez obzira na njihovu društveno – ekonomsku pripadnost, pa tako postaje žarište voklano mu-

zičkog obrazovanja. La Lira je imala svoja pravila, hor i prostorije. Nevjerovatno je brzo rasla i napredovala. Odmah skuplja muške i ženske pjevače i stvara mješoviti hor. Da bi mogla finansijski izdržati morala je njegovati i svjetovnu i sinagogalnu muziku. Praznicima i subotom hor je nastupao u hramu, a godišnje je davao po nekoliko koncerata i priredbi.

Prvi predsjednik ovog društva bio je Leon Finci. Vrlo blisko su saradivali sa srpskim pjevačkim društvom „Sloga“, hrvatskim pjevačkim društvom „Trebević“, tadašnjim muslimanskim pjevačkim društvima, a i radničkim društvom „Proleter“. Održavali su vrlo dobre veze i kontakte, izmjenjivali partiture, pozajmljivali pjevače prilikom reprezentativnih koncerata i dogovarali se o repertoaru.

Rad La Lire postepeno poprima i šiire oblike, te njeno djelovanje prelazi okvire tadašnje Bosne i Hercegovine. Za vrijeme Prvog svjetskog rata rad ovog društva potpuno zamire, ali od 1919. god. postaju još aktivniji i saradnja sa ostalim pjevačkim društvima postaje još tješnja, pa tako sudjeluju i na nejevrejskim i oficijelnim priredbama koje su bile zajedničke svim bosanskohercegovačkim narodima.

La Lira 1926. god. proslavlja svoju 25-godišnjicu povodom koje izlazi i njena Spomenica, a 1933. god. održava se i posljednji koncert pjevačkog društva. Poslije ovog koncerta njegov rad stagnira sve dok nije sasvim prestao sa dolaskom Nijemaca 1941. god.

La Glorija

Još jedno od značajnijih društava je i društvo La Glorija koje je osnovano kao humanitarno – prosvjetno društvo 1898. god. Ovo društvo je vrlo brzo isključilo prosvjetni dio svoje djelatnosti i tu oblast prepustilo La Benevolenciji. Nastavilo je svoj rad kao potpuno društvo za djevojke. Cilj La Glorije je bio pomaganje siromašnim jevrejskim udavačama kako ne bi ni jedna siromašna djevojka ostala neudata.

Pored ovoga pomagali su siromašne djevojke pri učenju zanata i izbora zanimanja. Osnivanje ovoga društva oduševilo je jevrejske mase u Sarajevu pa je tako La Glorija postalo jedno od najjačih jevrejskih društava u Bosni i Hercegovini i po broju saradnika i po broju simpatizera i to ne samo među Sefardima, nego i među Aškenazima: ovo društvo je uživalo simpatije i mnogih nejevreja, visokih činovnika i političara. Pred Drugi svjetski rat rad La Glorije je počeo naglo slabiti, dok se potpuno nije ugasio 1941. god.

Od 1941. god. sa dolaskom Nijemaca i početkom Drugog svjetskog rata status Jevreja se svugdje u svijetu pa i kod nas pogoršava, dolazi do ponovnih progona i genocida nezapamćenih do tada. Ova zajednica je u to vrijeme izuzetno propatila i iz drugog svjetskog rata izlazi potpuno uništena. Stoljećima stvarana dobra, kako materijalna tako i duhovna, hramovi, knjige, sve je zauvijek nestalo.

Zaključak

Pošto su Sefardi proveli više od 400 godina na našem tlu, njihova istorija nakon progona iz Španije može se podijeliti na nekoliko perioda.

U 16. st. sefardske zajednice na našem tlu bile su u fazi formiranja i konsolidacije, tako da su se u svakom pogledu nalazile u podređenom odnosu prema starijim i većim sefardskim centrima u Solunu, Carigradu itd. Iz većih centara su dugo dolazili i rabini koji su upravljali kao duhovni i pravni poglavari zajednica. Sefardska zajednica u Bosni smatrana je u to doba „provincijom“ koja prije ekonomske konsolidacije nije mogla ni pomisliti na neki značajniji kulturni razvoj. Kulturni razvoj bosanskih Sefarda započinje po osnivanju više škole. Ješiva koju je 1768. god. osnovao čuveni rabin David Pardo, od kada se rabini u Bosni biraju iz redova domaćih Sefarda.

Značajniji kulturni razvoj i radikalne promjene u sefardskoj zajednici u Bosni i Hercegovini uslijedile su krajem 19. st. i početkom 20. st. Do njihovog značajnijeg učešća u javnom životu dolazi poslije reformi sultana Abdul Medžida kada se u globalu popravlja položaj nemuslimanskog stanovništva u Bosni. Sa austrougarskom okupacijom 1878. god. raste broj aškenaskih jevreja u Bosni i Hercegovini, koji su izgradili i posebnu sinagogu, imali svoje groblje i sve ostalo što je potrebno. Brojniji od Aškenaza, Sefardi su nastojali da se što prije u izmijenjenim prilikama oslobode vjekovne učmalosti i prilagode zahtjevima novog vremena uključujući se u nove tokove, te su tako doživjeli u istorijski kratkom vremenu niz promjena koje su ostavile dubokog traga.

Sudbinu jevrejske zajednice treba gledati i prikazivati u istorijskom kontinuitetu, a događaje valja cijeniti po vremenu u kojem su se zbivali i po mjestu na kojem su nastajali.

Dolazeći u ove krajeve Jevreji su nosili svoje običaje, vjeronanja i svoju tradiciju. Oni se uzajamno pomažu, saradujući sa ljudima u novoj sredini. Učestvuju sa svojim sudjedima u radu na prosperitetu i uspjehu nove domovine. Oni su bili sastavni dio Bosne i Hercegovine i doprinosili svojim radom, životu i uspjehu zajednice isto tako kao i ostali narodi koji su živjeli na ovom tlu. Sefardi su uspjeli zadržati svoje običaje, tradiciju i vjersko – kulturnu povezanost sa ostalim grupama u svijetu, pa ipak biti i ostati sastavni dio stanovništva i društva u kojem su živjeli.

Literatura:

1. Levy, Moritz. Sefardi u Bosni. [Klagenfurt] : Bosanska knjiga, [1996].
2. Nezirović, Muhamed. Jevrejsko – španjolska književnost u Bosni i Hercegovini. Sarajevo : Svjetlost, 1992.
3. Vidaković, Krinka. Kultura Španskih jevreja na jugoslovenskom tlu. Sarajevo : Svjetlost, 1986.
4. Pinto, Avram. Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Sarajevo : „Veselin Masleša“, 1987.